

УДК 316.4.063:338.439.5:631.147-049.5

І. А. Білоткач,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

I. Bilotkach,
Ph.D, Associate Professor, Associate Professor Department of Marketing,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF THE ORGANIC AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Мета. Аналіз наслідків соціально-економічних змін та факторів інституційних трансформацій органічного аграрного сектору України в її новітній історії. Формування комплексу методів, їх змісту, послідовності та доцільності застосування для удосконалення розвитку ринку органічного агровиробництва.

Методика дослідження. Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження є діалектичний та аналітичний підхід до вивчення існуючих методичних аспектів наслідків соціально-економічних змін та факторів інституційних трансформацій органічного аграрного сектору України.

Результати дослідження. Стверджується, що основними виробниками сільськогосподарської продукції залишалися колективні форми господарювання, тому загострюється проблема їх трансформації в суб'єкти "органічного" господарювання та виробників органічної продукції, які здатні функціонувати в умовах ринку.

Наголошується, що подальший розвиток органічного сільського господарства України в стратегічному плані вимагає тісної взаємодії між великими ефективними регіональними сільськогосподарськими підприємствами та особистими господарствами населення на кооперативній або контрактній, ринковій, за своєю суттю, основі. Це благодатний ґрунт для кооперації з фактично готовою ринковою інфраструктурою вирішує ще й проблему зайнятості на селі, надання продукції особистих господарств населення більш високого рівня товарності і підвищення ефективності роботи як дрібних, так і великих господарств.

Методику дослідження формування та розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції можна розглядати як сукупність методів, що дозволяють оцінити наслідки діяльності, сучасний стан та спрогнозувати показники розвитку на майбутні періоди. Така методика дослідження включає формування внутрішнього й зовнішнього факторів середовища, які прямо або опосередковано впливають на функціонування та розвиток ринку органічної сільськогосподарської продукції в сучасних умовах.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано методичні аспекти оцінки наслідків інституціонального розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження поглиблюють теоретичні аспекти розвитку та забезпечують можливість активізації інноваційного процесу органічного агровиробництва в Україні.

Purpose. Analysis of the consequences of socio-economic changes and factors of institutional transformations of the organic agrarian sector of Ukraine in its recent history. Formation of a set of methods, their content, consistency and expediency of application for improving the development of the organic agricultural production market.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the study is a dialectical and analytical approach to the study of existing methodological aspects of the consequences of socio-economic changes and factors of institutional transformations in Ukraine's organic agrarian sector.

Findings. It is alleged that the main producers of agricultural products remained collective forms of management, so the problem of their transformation into subjects of "organic" management and producers of organic products that are able to function in market conditions is becoming more acute.

It is noted that the further development of Ukraine's organic agriculture in strategic terms requires close interaction between large effective regional agricultural enterprises and private farms of the population in a cooperative or contractual, market-based, in essence. This fertile ground for cooperation with the virtually complete market

infrastructure also addresses the problem of rural employment, the provision of products of private households with a higher level of marketability, and improving the efficiency of both small and large farms.

The methodology for studying the formation and development of the market of organic agricultural products can be viewed as a combination of methods that allow assessing the impact of activities, the current state and forecast development indicators for future periods. This research methodology includes the formation of internal and external environmental factors that directly or indirectly affect the functioning and development of the market of organic agricultural products in modern conditions.

Originality. Methodical aspects of the assessment of the consequences of the institutional development of organic agricultural products in Ukraine are substantiated.

Practical value. The obtained research results deepen the theoretical aspects of development and provide an opportunity to activate the innovative process of organic agricultural production in Ukraine.

Ключові слова: органічна сільськогосподарська продукція, органічне агровиробництво, ринок органічної продукції, ефективний розвиток, наслідки інституціональних трансформацій.

Key words: organic agricultural products, organic agricultural production, organic products market, effective development, consequences of institutional transformations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із головних питань у розвитку аграрного сектору в Україні є формування ефективної економічної системи, яка буде сприяти соціально-орієнтованому розвитку аграрного сектору економіки, сприяти виробництву та забезпеченню споживачів корисними та безпечними (органічними) продуктами харчування.

Важливою умовою формування і розвитку ефективного функціонування ринку органічної сільськогосподарської продукції є наявність якісного інституціонального та інституційного забезпечення, що сприяє формуванню оптимальної інфраструктури та якісному виконанню функції розподілу отриманої продукції та доведенню її до споживача.

На тепер в Україні має місце нестабільна економічна та політична ситуація в аграрному секторі у тому числі через недостатнє розуміння соціально-економічних наслідків інституційних та інституціональних трансформацій органічного аграрного сектору України в її новітній історії.

Тому методичне дослідження визначених процесів є надзвичайно актуальним для всіх учасників ринку сільськогосподарської продукції та супутніх соціальних аспектів в аграрному секторі економіки.

Все вищенаведене обґрунтовує актуальність цього дослідження, що має важливе значення для розвитку як органічного агровиробництва, так і інституційної системи сільських територій та сільськогосподарської діяльності взагалі в нашій країні та за її межами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і прикладним аспектам впровадження органічного та безпечного агрови-

робництва займаються Р.М. Безус, А.Г. Мельник, А.С. Гринів, В.В. Підліснюк, В.І. Артиш, М.І. Кобець, П.В. Писаренко, В.Ф. Сайко, Б.В. Буркинський, Є.В. Милованов, Т.О. Зайчук, Т.Г. Дудар та інші поважні науковці.

Дослідженню розвитку інституційних та інституціональних трансформацій в економіці в цілому і в сільському господарстві зокрема присвячені наукові праці О. Гончаренко, С. Ілляшенко, Л. Антонюка, Н. Апатової, Ю. Бажа-ла, В. Вишневського, В. Гейця, В. Дементьєва, П.М. Леоненко, В.Н. Тарасевича, П. Юхимчука, А. Чухно, Ю. Яковця та інші не менше поважні особистості.

Але необхідність аналітичного осмислення соціально-економічних наслідків інституційних трансформацій органічного аграрного сектору України в її новітній історії потребує більш детального узагальнення та вивчення, що забезпечить можливість розробки оптимального економічного механізму щодо виробництва та товаропостачання безпечної (органічної) сільськогосподарської продукції споживачам і збереже соціальні надбання нашої держави.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У матеріалах дослідження, представлених у статті ставиться за мету аналіз наслідків соціально-економічних змін та факторів інституційних трансформацій органічного аграрного сектору України в її новітній історії. Формування комплексу методів, їх змісту, послідовності та доцільності застосування для удосконалення розвитку ринку органічного агровиробництва.

Об'єктом дослідження є стан та розвиток інституційної системи агровиробництва України в поєднанні з соціальною складовою забезпечення його діяльності.

Таблиця 1. Кількість діючих виробників сільськогосподарської продукції в Україні за роками

Підприємства	Роки							2016 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	
Сільськогосподарські підприємства, всього од.	12421	12358	51588	57875	56493	45379	47679	384
У тому числі: Господарські товариства	-	-	6718	7900	7769	7721	8700	X
Приватні підприємства	-	-	2519	4123	4243	3627	3752	X
Виробничі кооперативи	-	-	3136	1521	952	596	738	X
Державні підприємства	2630	2060	385	386	322	241	222	8
Підприємства інших форм господарювання	9791	10298	402	1500	1481	891	603	6
Фермерські господарства, од.	82	34778	37088	42477	41726	32303	33682	411 раз.
Особисті селянські господарства, тис. грн	-	-	-	4915,3	4540,4	4136,8	4103,4	X

Джерело: інформації: узагальнено автором за [1].

Предметом дослідження є наслідки та фактори впливу сукупності змін інституційної системи в аграрному секторі економіки України на ефективність органічного сільськогосподарського виробництва та на соціальну сферу сільської місцевості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті ринкових перетворень, зміни форм власності та господарювання в Україні відбулися істотні структурні зрушення в агропромислому комплексі, які зробили негативний вплив на соціальну сферу, особливо, в сільській місцевості.

Розглядаючи результати інституційних перетворень в АПК та соціально-економічні наслідки для села, необхідно враховувати, що умови і спосіб життя сільського населення України мають свою специфіку, що пов'язано не тільки з історичними традиціями і багатонаціональним складом населення держави, а й з високим ступенем дисперсності розселення, нерозвиненою системою комунікацій, обмеженістю сфери прикладання праці та ін. Також слід мати на увазі, що ведення селянського господарства органічно пов'язане з професійною сільськогосподарською діяльністю.

Виходячи з даних методологічних передумов, українське село слід розглядати як особливу соціально-територіальну спільність яка органічно сполучає як виробничі, так і соціальні функції. До останніх слід віднести зокрема:

— соціально-демографічні — відтворення сільського населення, забезпечення АПК достатньою кількістю трудових ресурсів;

— збереження національних, культурних традицій, морального потенціалу нації;

— підтримання екологічної рівноваги в традиційних агробіоценозах, сприяння збереженню природних і культурних ландшафтів, земельних, лісових і водних ресурсів;

— рекреаційні заходи, тобто створення середовища для відпочинку та відновлення населення.

Для адекватної оцінки соціальних наслідків інституційних перетворень необхідно також враховувати, що зайнятість аграрною працею є не тільки способом задоволення громадянським матеріальних потреб у формі отримання грошових і інших доходів, але і в значній мірі має морально-етичні, психологічні, мотиваційні аспекти, оскільки відповідає особистісним потребам селянина, його життєвому укладу, способу життя і обумовлено здоровим громадським консерватизмом селянства.

До числа важливих особливостей вітчизняного сільського господарства слід також віднести відпрацьований ще за радянських часів механізм тісної взаємодії та взаємообміну між сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення. Частина робіт у присадибних сімейних господарствах традиційно виконувалося за допомогою машин колективних господарств, а в багатьох випадках, і з залученням працівників цих підприємств. Ще більш істотна роль сільськогосподарських підприємств у виробництві тваринницької продукції, що здійснюється в особистих господарствах населення, в тому числі, в особистих підсобних господарствах. Сільськогосподарські підприємства в свою чергу виконують для особистих підсобних господарств роботи по сінокосінню,

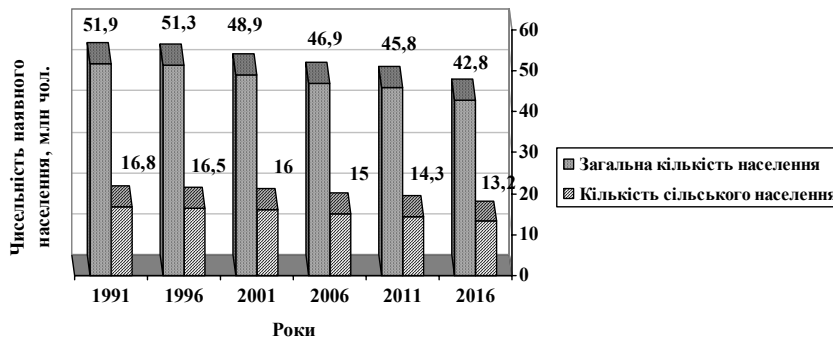

Рис. 1. Динаміка населення України

Джерело інформації: узагальнено автором за [1].

транспортування сіна. Підприємства громадського сектора видають або продають за пільговими цінами своїм працівникам зерно і зерновідходи, використовувані для утримання худоби і птиці в господарствах населення, сприяють останнім також у реалізації продукції тваринництва. На теперішній час в Україні за підтримки уряду Канади розвивається кооперативний рух і функції підтримки громадського сектору покладені на кооператив та його членів. Крім цього, сільськогосподарські підприємства різних форм власності традиційно були локомотивами розвитку соціальної інфраструктури на селі. Саме вони брали участь у будівництві об'єктів соціального та культурного призначення, розташованих на їх території (школи, дитячі садки, лікарні, бібліотеки та ін.).

У зв'язку з різними інституціональними та інституційними чинниками для різних періодів економічної діяльності часів незалежної України характерні різні кількісні характеристики складу та структури суб'єктів економічної діяльності в аграрній сфері економіки. Як видно з представленої інформації (табл. 1), загальна кількість сільськогосподарських підприємств за період з 1990 року по 2016 рік збільшилась на 284% і склала у 2016 році 47679 підприємств.

Значне кількісне збільшення сільськогосподарських підприємств пояснюється проведеннями реформами роздержавлення і спричинило зменшення підприємств державної форми власності (-92%) та збільшення підприємств приватної форми власності, зокрема фермерських господарств, чисельна кількість яких збільшилась за досліджуваний період у 411 раз та складала у 2016 році 33682 фермерське господарство (діють на основі Закону України "Про фермерське господарство" від 19.06.2003 р. №973-IV із змінами і доповненнями). Також значну кількість одиниць (18% — 8700 од. станом на 2016 рік) займають господарські товариства (діють на основі Закону України "Про

господарські товариства" від 19.09.1991 р. №1576-XII із змінами та доповненнями). Потрібно зазначити, що всі зміни які відбуваються в кількісних і якісних показниках суб'єктів економічної діяльності України повинні відповідати вимогам Господарського кодексу України, який було прийнято Верховною Радою України 16.01.2003 р. №436-IV.

Треба зазначити, що на етапі активного роздержавлення сільськогосподарських підприємств відбувалося падінням сільськогосподарського виробництва та банкрутство значної частини сільськогосподарських підприємств, в зв'язку з чим, останні не змогли виконувати колишні соціально-інфраструктурні функції, а держава не була готова їх прийняти.

Так, результатом економічних реформ, розпочатих у 1992 році, стала передача фінансування ряду соціальних програм з державного бюджету в місцеві. Були скорочені витрати на розвиток соціальної інфраструктури села, що здійснювалися Міністерством аграрної політики за рахунок державних коштів.

Наступним негативним моментом у реформуванні соціальної сфери стало зменшення кількості населення в Україні, зокрема в сільській місцевості.

Як видно з представленого рисунка в Україні йде постійне зменшення як загальної чисельності населення так і зменшення чисельності сільського населення. Загальна кількість населення України за досліджуваний період зменшилась на 9,1 млн осіб (-17,6%), у тому числі кількість сільського населення зменшилась на 3,6 млн осіб (-21,5%).

Також в Україні знизився загальноосвітній і кваліфікаційний рівень робочої сили. Більше 581 тис. дітей шкільного віку не охоплено навчальними закладами, що викликає особливу тривогу. Істотна зміна кількості дітей, які відвідують дошкільні та шкільні установи, стало результатом не тільки кризової демографічної ситуації, особливо гостро вдарила по українсь-

кому селу, а й відсутність чіткої державної лінії, спрямованої на оновлення та розширення матеріально-технічної бази найважливіших об'єктів соціальної інфраструктури села [1].

За роки реформ відбулося підвищення загального освітнього рівня в країні та зокрема і на селі. За даними перепису населення 2001 року кількість населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту, складала 28,9 млн осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 року на 17,6%.

Підвищення рівня освіти в цілому характерне як для міського, так і для сільського населення. Кількість осіб, які мали повну вищу освіту з розрахунку на 1000 осіб населення у вказаному віці, збільшилася у порівнянні з даними перепису 1989 року, у містах на 30,7%, у селах — на 68,8%. Відповідну динаміку мав показник кількості осіб із повною загальною середньою освітою, підвищення склало у містах 17,2%, у селах — 33,1% [1].

У цілому можна констатувати, що система підготовки кадрів, культури і охорони здоров'я дуже тяжко адаптуваємся до ринкових перетворень. Причиною тому була незадовільна державна політика, яка полягає в непослідовності реалізації етапів ринкових реформ, фінансування соціальної інфраструктури за залишковим принципом, що призвело до зниження (а точніше відсутності) і абстрагування ролі держави в соціальній та освітній сферах села, зниження рівня керованості соціальною сферою з боку державних органів.

Не менш гострою соціальною проблемою в даний час є проблема зайнятості сільського населення. Дестабілізація і деградація сільськогосподарського виробництва сприяла руйнації соціальної сфери, скорочення чисельності зайнятих на селі.

За результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності кількість зайнятого населення віком 15—70 років у III кварталі 2017 р. становила 16,4 млн осіб, а кількість безробітних — 1,6 млн осіб.

Рівень зайнятості населення віком 15—70 років становив 57,0%, а серед населення працездатного віку цей показник становив 65,5%.

Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15—70 років складає 8,9% у III кварталі 2017 р. [1].

До початку реформ в аграрній сфері України як ніколи гостро постало питання про створення в аграрному секторі економіки виробничих одиниць, відповідних ринку і здатних самостійно здійснювати виробничу діяльність в но-

вих умовах, що склалися аграрних відносин. Для реалізації приватної ініціативи в АПК були створені умови для функціонування сімейних фермерських господарств. Однак громадяни, які виявили приватну підприємницьку ініціативу, отримували землю в оренду і автоматично потрапляли в жорстоку залежність від своїх орендодавців, зокрема, колгоспів і радгоспів. Через деякий час стало можливим отримувати земельну ділянку в довічне успадковане володіння.

Однак законодавча підстава існування сімейних фермерських господарств в Україні було створено лише 1990 року з прийняттям Земельного кодексу, який проголосив приватну земельну власність обмежену в правомочиях за розпорядженням), і Закону про селянське (фермерське) господарство. Незважаючи на це, процес створення фермерських господарств йшов вкрай повільно, першими фермерами були переважно міські жителі в першому поколінні, при цьому сімейне господарство вважалося на селі скоріше екзотикою, і не було прийнято сільським населенням. Але, незважаючи на бурхливе зростання фермерського руху в перші роки реформи, його частка у виробництві сільськогосподарської продукції залишилася незначною [2].

Але є і більш глибока причина млявої формування сектора фермерських господарств. Як показала практика, дрібне фермерське господарство виявилось неконкурентоспроможним у порівнянні з великими сільськогосподарськими організаціями. Однак це відбувається не тільки в силу більш низької ефективності, а в результаті обмеженого доступу до об'єктів ринкової інфраструктури.

Підприємства по переробці продукції воліють співпрацювати в першу чергу з великим виробником, що дозволяє знижувати транзакційні витрати. Дослідження показують, що великі постачальники сільськогосподарської сировини отримують ціну на порядок вище, ніж малі підприємства. Крім того, простіше співпрацювати з великими господарствами і фінансовим структурам [3].

Отже, сектор селянських фермерських господарств, не маючи перспектив стати основним сільгосптоваровиробником в країні, зіграв роль стимулятора ринкового середовища в селі — задав параметри потенційно можливої підприємницької діяльності, ступінь господарської незалежності, що раніше при централізованій плановій економіці зробити було неможливо.

Основними ж виробниками сільськогосподарської продукції залишалися колективні

Таблиця 2. Показники найбільших агрохолдингів України (2015 р.)

№ з/п	Назва агрохолдингу (компанії)	Власник	Кількість земель в обробітку, тис. га	Сегмент діяльності	Отримано виручки, дол. США
1.	Агрохолдинг «Кернел»	Андрій Веревський	390,0	зернова продукція, соняшникова олія	2329,5
2.	Агрохолдинг «Миронівський хлібопродукт»	Юрій Косюк	370,0	птахівництво, рослинництво, м'ясопереробка	1183,3
3.	Агрохолдинг «UkrLandFarming»	Олег Брахматюк	654,0	яйця, яична продукція, зернові культури	937,5
4.	Агрохолдинг «Астарта»	Віктор Іванчик, Валерій Коротков	245,0	виращування зернових, молоко, виробництво цукру	347,5
5.	Агрохолдинг «Українські аграрні інвестиції»	ONEXIM Group	234,0	виращування зернових	123,3

Джерело: інформації: узагальнено автором за [8].

форми господарювання, тому загострювалася проблема їх трансформації в суб'єкти ринкового господарювання, здатні функціонувати в умовах ринку. Однак практика показала, що без створення відповідних інститутів, абсолютно реальна небезпека використання коштів на поточний латання дірок, продавлювання зверху поточних проблем, а не кардинальних рішень зміни форм господарювання.

В останні роки в Україні спостерігається тенденція швидкого укрупнення сільськогосподарських підприємств і формування агрофірм і агрохолдингів. 45 аграрних компаній сукупно контролюють 4,1 млн га сільськогосподарських угідь. Їх загальна виручка перевищує 10,8 млн дол. За оцінками експертів аграрного ринку найбільшим сільськогосподарським виробником України за доходом є агрохолдинг "Кернел", який має в обробітку 390 тис. га. Загальна виручка компанії у 2015 році склала 2329,5 млн дол. На другому місці знаходиться компанія "Нібулон" з земельним банком 82,5 тис. га. та

виручкою 1946,4 млн дол. Основні характеристики найбільших агрохолдингів України представлені в таблиці 2.

При цьому так звана неподільна власність взагалі може переходити агрохолдингам безкоштовно. Існують ще великі прогалини в зв'язку з цим при оренді підприємств. Наприклад, створене в структурі холдингової компанії без всякої майнової відповідальності "ТОВ", взявши в оренду господарські об'єкти, практично не платить орендну плату ні за користування майном, тим більше неподільним, ні за незатребувані земельні паї, число яких у кожному господарстві чимало. Все це, звичайно, далеко від ринкових, демократичних форм управління і створює нігілістичне ставлення до усупільненої ранише власності. Це безпрецедентне за своєю суттю масштабами перерозподіл власності на селі створило передумови для знецінення та продажу селянами за викидними цінами земельних паїв.

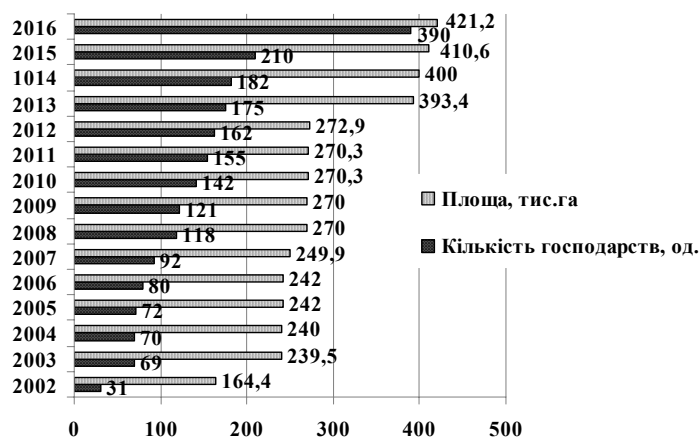
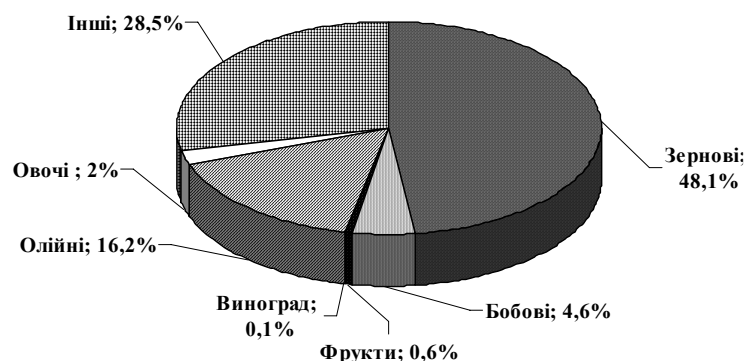

Рис. 2. Кількість підприємств-виробників органічної продукції та площі в їх обробітку в Україні

Джерело: побудовано на основі [6–7].

Рис. 3. Структура площ під органічними культурами в Україні, 2015 р.

Джерело: складено на підставі [7].

Як показують дані нашого дослідження, сучасний стан АПК характеризується укрупненням господарств і пов'язаної з нею концентрацією матеріального, інфраструктурного та людського капіталів. Основна площа сільгоспугідь знаходиться в користуванні великих сільськогосподарських підприємств, які займають лідируючі позиції за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Однак великі підприємства та інтегровані структури часто відокремлені від цілей і завдань сталого розвитку сільських територій, інститутів громадянського суспільства та місцевого самоврядування.

Що стосується виробництва органічної сільськогосподарської продукції (регламентується Законом України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 № 425-VII) то загальна площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, на яких вирощується органічна продукція з кожним роком зростає (рис. 2). Станом на 2016 р. вона становила 421,2 тис. га, що на 156,2 % більше порівняно з 2002 р. Таке стрімке зростання площ, що обробляються, можна пояснити специфікою економічного розвитку України. У складний період переходу до ринкових відносин деякі поля тут не оброблялися по декілька років. За наявності історії полів і допустимих хімічних показників ґрунту проходження процесу сертифікації виробництва за органічними стандартами займало період до двох років.

Позитивна тенденція зберігається і в зміні кількості підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції. У 2016 р. їх кількість зросла до 390, що у 12,6 разів більше порівняно з 2002 р. Важливим моментом при оцінці вітчизняного агровиробництва є те, що його розвиток здійснюється без будь-якої фінансової підтримки держави [7]. І для виробників чинним законодавством не передбачено

ані фінансової допомоги, ані компенсації за впровадження органічних технологій чи отримання сертифікатів. Хоча, як свідчить світовий досвід, саме фінансова підтримка держави стимулює збільшення кількості органічних виробників, розвиток ринку органічного агровиробництва та його структури [4].

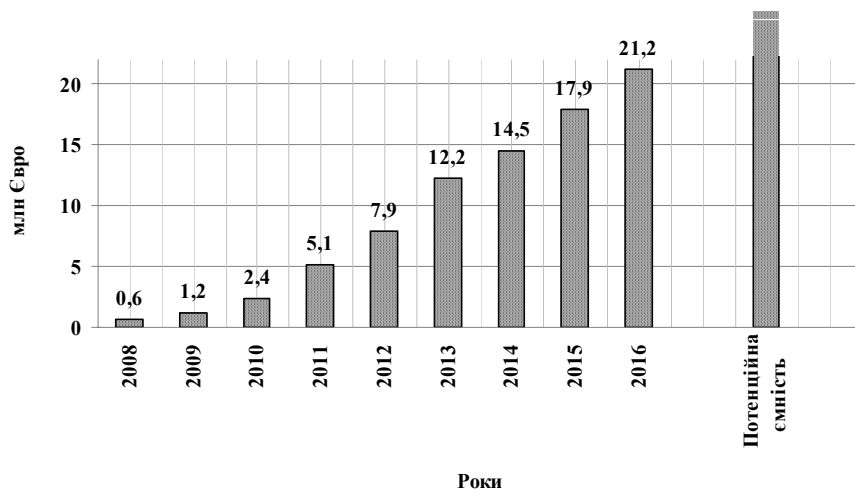
Станом на початок 2015 р., за даними FiBL, 74,6 % органічних сільськогосподарських угідь були під ріллею, більшість якої використовується для вирощування зернових (рис. 3).

З усіх підприємств, які представляють сектор органічного агровиробництва, більшість є товариствами з обмеженою відповідальністю (54,9 %), крім того, 12,1 % — фермерських господарств, 11,0 % — приватних підприємств та 9,8 % — фізичних осіб підприємців. Кількість особистих селянських господарств складає лише 4 %, тобто 7 одиниць. Організаційно-правова форма підприємства свідчить про потенційні можливості суб'єкта господарювання у напрямку організації діяльності, пошуку та залученню фінансових ресурсів, обсягу виробництва та іміджу. Це підтверджується і проведеними нами дослідженнями серед представників органічного ринку, а саме:

— серед усіх 95 товариств з обмеженою відповідальністю 57 (60 %) — займаються більше ніж одним видом діяльності, і з них 39 — не є виробниками сертифікованої органічної продукції, засобів захисту рослин, добрив. Як правило, це суб'єкти господарювання, які займаються зберіганням та переробкою органічної продукції, надають консультативні послуги;

— 86 % фермерських господарств займаються одним видом діяльності, 72% господарств займаються виключно виробництвом продукції рослинництва, а 19 % — виробництвом продукції як рослинництва, так і тваринництва;

— всі особисті селянські господарства займаються одним видом діяльності, яка безпосе-

Рис. 4. Обсяг споживання органічної продукції в Україні та її потенційний обсяг

Джерело: побудовано на основі [7].

редньо пов'язана з виробництвом органічної продукції, переважно рослинництвом.

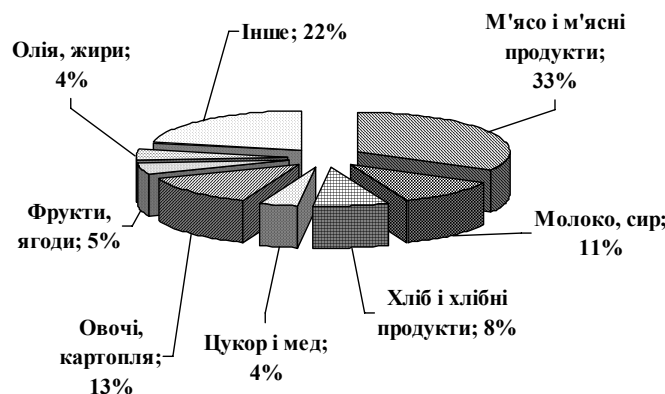
Станом на 2016 рік ланцюг постачання органічної продукції складають 277 виробника, 16 зберігачів, 113 переробників, 114 експортер/імпортер органічної продукції, а також 120 суб'єкти, що займаються реалізацією органічної продукції, 2 мережі торговельних мережі, які позиціонують себе як ті, що реалізують виключно органічну продукцію, а також 110 Інтернет-крамниць. При цьому існує достатня проблема в контролі за діяльністю Інтернет-крамниць, що реалізують органічну продукцію.

Найбільшими виробниками органічної продукції в Україні є ПП "Аргоекологія" Шишацького району Полтавської області та ПП "Галекс-Агро" Новоград-Волинського району Житомирської області. У ПП "Аргоекологія" сільськогосподарськими угіддями зайнято 8516 га. 2011 року діяльність підприємства була сертифікована щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції (гречка, соняшник, жито, ячмінь, озима пшениця, овес, люцерна, еспарцет) та її переробки (крупа ман-

на, крупа гречана, крупа пшенична, крупа перлова та інші). Сертифікат № 11-0033-03 зазначає, що продукція підприємства відповідає вимогам, викладеним у Постановах Ради (ЄС) № 834/2007 та № 889/2008, і є органічною. Діяльність підприємства сертифікована українським сертифікаційним органом "Органік Стандарт".

До основної органічної продукції, яку вирощують в Україні і експортують, належать зернові, бобові, олійні, баштанні культури, ягоди, овочі, зелень, фрукти, м'ясо, гриби, горіхи, мед. Експортована продукція використовується як сировина і частково повертається в Україну у вигляді вже готової продукції. При цьому споживачі сплачують частку додаткової вартості країні, яка провела процес доробки цієї продукції.

Крім індивідуальних виробників та переробників органічної продукції, в Україні є і кооперативи. Деякі з них створені за підтримки міжнародних благодійних організацій, наприклад МБФ "Добробут Громад". Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація (СОК) —

Рис. 5. Структура потенційного ринку органічної продукції України

Джерело: побудовано на основі [10].

основа мобілізації сільських громад для вирішення спільних економічних та соціальних проблем. Саме на основі СОК реалізується функція економічної самоорганізації та об'єднання сільських родин, створюються механізми захисту інтересів кооперативу та громади села. Найуспішніші з них такі: СОК "Надія" Куликівського району Чернігівської області та СОК "Чиста флора" Коломийського району Івано-Франківської області. Наразі реалізуються проекти по створенню кооперативів з виробництва органічної продукції, зокрема "Підвищення добробуту власників ОСГ "Червоний Лиман" через розвиток органічного овочівництва та впровадження екологічних методів землеробства" в Покровському районі Дніпропетровської області, а також "Розвиток полуничних кооперативів" Кременецького району Тернопільської області. Починаючи з 2003 р., благодійним фондом "Добробут Громад" в Україні було надано суттєву підтримку 69 сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, з яких 43 і надалі функціонують. Станом на 1 червня 2016 р. до списку діючих проектів благодійного фонду входило три проекти, якими передбачалося виробництво органічної продукції [7; 11].

Приватні інвестори не ризикують вкладати значні кошти у розвиток аграрного бізнесу, того часу, як міжнародні благодійні організації готові йти на ризик. Їх фінанси є альтернативним джерелом фінансування інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства та сільських територій як на регіональному, так і на макрорівнях. Але однією з умов, яка стає домінуючою на сьогоднішній день, можна виділити участь громади в проектах підтримки сільського господарства та соціальної розбудови села. Досвід свідчить про те, що в регіонах України зі зрілими та ініціативними громадами, розвивається нова для України форма співпраці між ресурсотримачами та їх реципієнтами, а проекти підтримані благодійними організаціями, стають діючими, що, безумовно, впливає на сталий розвиток сільських територій та сільського господарства країни в цілому [9].

До специфічності функціонування вітчизняних органічних кооперативів віднесемо те, що їх діяльність пов'язана з виробництвом овочів і фруктів. Найбільшим попитом на ринку продуктів харчування, вирощених за органічними стандартами, користується група кисломолочних продуктів, овочі й фрукти.

За даними ННЦ "Інститут аграрної економіки", потенційний обсяг вітчизняного ринку

органічної продукції за основними видами продукції становить 3,7 млрд Євро, або 39 млрд грн, а структура потенційного ринку відображена на рисунку 5 [10].

Але враховуючи той факт, що сукупні витрати домогосподарств на харчування у 2016 р. становили 56 % за граничного показника 60 %, переорієнтація споживачів на споживання органічної продукції представляє достатньо складною, бо призведе до додаткових витрат, оскільки ціна на органічну продукцію вища, ніж на звичайну. Разом з тим зазначимо, що порівняно з країнами, що розвиваються, та за показником виробництва зерна на душу населення (понад 1 т порівняно із світовим показником 450 кг) Україна має достатній потенціал у забезпеченні необхідного рівня продовольчої безпеки [11].

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи результати інституційних перетворень в АПК та соціально-економічні наслідки для села, необхідно констатувати, що умови і спосіб життя сільського населення України мають свою специфіку, що пов'язано не тільки з історичними традиціями і багатонаціональним складом населення держави, а й з високим ступенем дисперсності розселення, нерозвиненою системою комунікацій, обмеженістю сфери прикладання праці та ін. Також слід мати на увазі, що ведення селянського господарства органічно пов'язане з професійною сільськогосподарською діяльністю.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції залишалися колективні форми господарювання, тому загострюється проблема їх трансформації в суб'єкти "органічного" господарювання та виробників органічної продукції які здатні функціонувати в умовах ринку.

Подальший розвиток органічного сільськогосподарства України в стратегічному плані вимагає тісної взаємодії між великими ефективними регіональними сільськогосподарськими підприємствами та особистими господарствами населення на кооперативній або контрактній, ринковій, за своєю суттю, основі. Це благодатний ґрунт для кооперації з фактично готовою ринковою інфраструктурою вирішує ще й проблему зайнятості на селі, надання продукції особистих господарств населення більш високого рівня товарності і підвищення ефективності роботи як дрібних, так і великих господарств. Однак необхідно визнати, що без сильної соціальної політики, спрямованої на

поліпшення загальних умов праці сільського населення, без розвитку його соціальної активності неможлива реалізація розроблених аграрних програм. Особливої актуальності і роль ця проблема набуває нині, оскільки сучасне реформування економіки країни передбачає принципову зміну моделі аграрного сектора, зачіпає глибинні економічні, соціальні, політичні і навіть моральні інтереси різних верств суспільства.

Література:

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Багорка М.О. Маркетингове забезпечення функціонування фермерських господарств / М.О. Багорка, І.А. Білоткач // Агросвіт. — 2010. — № 21. — С. 18—23.
3. Безус Р.М. Роль органічного агропробудництва в розвитку сільських територій / Р.М. Безус // Фізико-економічні засади збалансованого розвитку агросфери (до 150-річчя від дня народження В.І. Вернадського): збірник матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. (м. Київ, 11 квітня 2013 р.). — К.: ННЦ ІАЕ, 2013. — С. 211—214.
4. European Organic Farming Statistics. Available at: <http://www.organic-europe.net>
5. Лункіна Т.І. Забезпечення економічно стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації виробництва / Т.І. Лункіна. — Дизайн і поліграфія. — 2011. — 192 с.
6. Ukraine Organic Business Direction. 2nd edition. Swiss-Ukrainian project "Organic Market Development in Ukraine" (2012—2016). (2012). 405.
7. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2010. — № 10. — С. 3—10.
8. Рейтинг 45 найбільших аграрних холдингів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://landlord.ua/rejting-krupneyshih-agroholdingov/>
9. Ukraine Organic Business Directory. FiBL and Organic Standart Ltd.-June 2016. Edition 1. 136.
10. Ульяновченко О.В. Всесвітня мережа Інтернет як канал збуту органічної продукції / О.В. Ульяновченко, Р.М. Безус // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 128—134.
11. Лупенко Ю.О. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції / Ю.О. Лупенко // Матеріали II Міжнар. науко-

во-практ. конф. "Органічне виробництво і продовольча безпека". — Житомир: Полісся. — 2013. — С. 3—9.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 March 2018).
2. Bahorka, M.O. and Bilotkach I.A. (2010), "Marketing support for the functioning of farms", *Ahrosvit*, vol. 21. pp. 18—23.
3. Bezus, R.M. (2013), "The role of organic farming in the development of rural areas", *Fizyko-ekonomichni zasady zbalansovanoho rozvytku ahrosfery (do 150-richchia vid dnia narodzhennia V.I. Vernads'koho)* [Physical and economic principles of balanced development of the agrosphere (to the 150th anniversary of the birth of VI Vernadsky)], *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [International scientific and practical conference] Kyiv. pp. 211—214.
4. European Organic Farming Statistics (2018), available at: <http://www.organic-europe.net> (Accessed 25 March 2018).
5. Lunkina, T.I. (2011), "Ensuring economically sustainable development of agricultural enterprises on the basis of intensification of production", *Dyzajn i polihrafiia*, Kyiv, Ukraine.
6. Swiss-Ukrainian project "Organic Market Development in Ukraine" (2012), *Ukraine Organic Business Direction (2012—2016)*, 2nd ed., *Organic Market Development in Ukraine*, Kyiv, Ukraine.
7. Sabluk, P.T. (2010), "Development institutions to improve the mechanism of reforming the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 3—10.
8. Druzheruchenko, O. Ysakova, D. (2018), "Rating of 45 largest agricultural holdings in Ukraine", *landlord*, Available at: <http://landlord.ua/rejting-krupneyshih-agroholdingov/> (Accessed 25 March 2018).
9. FiBL and Organic Standart Ltd (2016), *Ukraine Organic Business Directory*, FiBL and Organic Standart Ltd, Kyiv, Ukraine.
10. Ulianchenko, O.V. and Bezus, R.M. (2012) "World Wide Web as a channel for organic products sales", *Ekonomika APK*. vol. 4, pp. 128—134.
11. Lupenko, Yu.O. (2013), "Formation of demand and supply on the market of organic products", *Materialy II Mizhnar. naukovo-prakt. konf. [II International scientific and practical conference "Organic production and food safety"]*, Polissia, Zhytomyr, Ukraine, pp. 3—9. *Стаття надійшла до редакції 26.03.2018 р.*